

ARAGONESISME I CONFLICTE ORDES / VASSALLS A LES COMANDES TEMPLERES I HOSPITALERES D'ASCÓ, HORTA I MIRAVET (1250-1350)

PASCUAL ORTEGA

Al llarg del segon quart del segle XIV van adoptar-se decisions i van efectuar-se múltiples manifestacions de persones, grups i institucions -els comtes-reis, els infants, les corts, els castellans d'Amposta, els vassalls hospitalers i diversos jutges- en relació a la comanda d'Horta, que han estat causa recurrent de polèmica. I és normal que n'hagin estat motiu, perquè les disposicions i manifestacions a què al.ludim no sempre són fàcils d'interpretar degut a les contradiccions que sovintegen entre les posicions documentades i la foscor que envolta o el desconeixement que encara tenim de molts dels moviments i les preses de posició que s'hi van produir -cosa, aquesta, que ben bé podria ser la causa d'algunes de les contradiccions.

Malgrat les dificultats del tema, sembla que ha existit un consens entre els autors que s'hi han referit: llur atenció s'ha dirigit de manera preferent cap a les manifestacions -i la naturalesa, doncs- d'aragonesisme o catalanitat d'aquell territori i dels seus habitants. I en virtut d'aquesta reflexió s'ha anat configurant un centre d'interès que ha exclòs altres possibilitats d'anàlisi i que ha fet córrer certa quantitat de tinta tant en les comarques catalanes implicades com en les del Baix Aragó¹.

¹ Una de les aportacions, la de J. B. MANYÀ, *Notes d'història de Gandesa, Tortosa, 1962*, pp. 13-52, és la millor des del punt de vista històric, per bé que massa ofuscada per l'objecte de la polèmica, cosa que l'impideix oferir una perspectiva més correcta del problema (a què, malgrat tot, s'hi apropa en alguns moments: així, a les pp. 36 i 39). L'esmentat autor recapitula i respon els arguments "aragonesistes" que havien emprat S. VIDIELLA, *Desarrollo del*

La polèmica així plantejada, emperò, no ha estat gaire fructífera com a discussió històrica, sobretot perquè mantes vegades s'hi han fet servir textos isolats i puntuals per argumentar, de la qual cosa només podien resultar interpretacions difícils de casar, gairebé incompatibles. Calia, doncs, reunir tot el material possible, precisar-ne l'anàlisi i assajar-ne una nova explicació. Un cop fet això, i després de situar els materials en un context més ampli, nosaltres proposem una interpretació que es basa en els següents punts:

- les manifestacions del segon quart del segle XIV són una part d'una situació força més dilatada en el temps, les arrels de la qual es troben a mitjan segle XIII;

- tal situació no va afectar només la comanda d'Horta, sinó que també s'hi van veure implicades les d'Ascó i Miravet, no en tot moment, però, i no sempre de la mateixa manera;

- els esdeveniments que en formen part van adoptar un caràcter conflictiu a partir de la darrerria del segle XIII; i,

- l'essència, el nucli bàsic del conflicte va ser l'enfrontament entre les comunitats populars i els Ordes militars que les van senyoriejar -successivament, el Temple i l'Hospital-, per tal de dirimir fins a on arribava la capacitat jurisdiccional d'aquests respecte a l'administració de justícia a la senyoria.

Malgrat l'aparent simplicitat del plantejament, cal admetre una bona dosi de complexitat al seu desenvolupament concret. En un període tan llarg de temps, hom hi apreciarà diferències entre les posicions que adoptin les comandes i s'hi barrejarà la intervenció del rei i els braços, elements que no sempre podem explicar de manera satisfactòria.

municipio de Alcañiz después de la Reconquista, "Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón", tom I (1907); M. PALLARÉS, *La restauración aragonesa bajo Alfonso el Casto*, "Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón", tom II (1908), i J.M. PASCUAL SERRES, *Los límites de Aragón y Cataluña en el río Algás en el siglo XII*, Zaragoza, 1955. En una època més actual, J. ALANYÀ, *La carta de donació a Bernat Granell. Doble fur i catalanitat de Batea (2)*, "La vila closa", 9 (Batea, setembre, 1988), pp. 103-110, n'ha dedicat algunes planes. Encara podem afegir que G. M. de BROCA, *Historia del Derecho en Cataluña* (2 vols., Barcelona, 1918 i 1926?; edició facsímil: Barcelona, 1985 i 1987, respectivament), I, p. 194, afirmava, de manera massa simple, que "eran aquellas comarcas verdaderamente aragonesas", tot adduint anàlisis de l'esmentat Pallarés; i, en fi, que J.M. FONT, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, I, Madrid-Barcelona, 1969, p. 801, al·ludia de manera genèrica a "dudas y conflictos sobre su [de Horta] pertenencia a dicho reino [de Aragón] y, en consecuencia, sobre la aplicación de su derecho", expressions que van ésser escrites al marge de la polèmica (o, com a mínim, sense cap intenció explícita de participar-hi), però que, atesos els judicis que en fa, les podem incorporar-hi.

La complexitat de la situació, la insatisfacció d'algunes explicacions i el desconeixement que encara tenim en relació a determinats moviments o preses de posició dels personatges i les institucions implicades -que només podrem suposar, segons comprovarem- fan que de cap manera s'hagi de donar per acabat aquest treball. Vagi per davant, doncs, que tan solament pretenem obrir un nou camí, en la mesura que oferim una nova interpretació. Amb tot, és clar, continuem pensant, i intentarem demostrar-ho, que l'esmentada confrontació Ordes / vassalls fou la causa i el motor principal del conflicte, ja que, al nostre parer, és l'explicació que s'adequa més al conjunt de la documentació.

* * *

Normalment, hom porta l'inici de la situació que més tard esdevindrà conflicte a les cartes de poblament d'Algars i Batea (1181) i, en especial, la d'Horta (1165) -perquè s'hi va manifestar amb més cruesa-, ambdues atorgades per Alfons el Cast, atès que el rei hi concedia als pobladors el fur de Saragossa².

Tanmateix, cal recordar que aquests documents no van tenir cap efectivitat ja que, en començar a arribar els colonitzadors en nombre suficient, l'Orde del Temple atorgà noves cartes que no esmentaven aquell fur i que serien les que regirien la vida i l'organització posterior dels seus vassalls³.

Però, sobretot, si atenem a les manifestacions documentals que hem recopilat, no sembla correcte de retrocedir més enllà de mitjan segle XIII: llavors -al gener del 1249, exactament-, Jaume I va redactar un testament on, en limitar el regne d'Aragó, feia constar que Horta i la seva comanda estaven compreses a l'esmentada entitat política⁴.

²Vegeu-ne els textos a FONT, *Cartas*, docs. 164 i 126, respectivament; la carta d'Horta assignava als pobladors "totos illos fueros de Saragoza" i la d'Algars i Batea els lliurava els termes "ad fuerum Caeauguste".

³FONT, *Cartas*, docs. 190 (Horta: 1192) i 219 (Batea: 1205); el terme estricte d'Algars no va rebre carta de poblament fins al 1281 (doc. 344, a partir d'una còpia del segle XVIII; nosaltres, però, en publiquem l'original, més complet, a P. ORTEGA, *La sociedad de las tierras del Ebre: El señorío templario y hospitalario de Ribera d'Ebre y Terra Alta (1150-1350)*, Tarragona, 1995 [tesi doctoral, inèdita], Apèndix documental, doc. 16, pp. 256-260). MANYÀ, *Notes*, pp. 27-32, discutia molt encertadament l'argument de les cartes reials que empraven els que ell anomena "aragonesistes".

⁴1249, I, 19 (a partir del 1340, II, 2: Arxiu de la Corona d'Aragó [des d'ara, ACA], Cancelleria [des d'ara, C], reg. 868, ff. 12 r.-14 v.): "... invenimus dictum locum de Orta necnon et alia loca baiulie eiusdem in dicto regno Aragonum et intra limites et terminos dicti regni situata existere et comprehensa, ut in quadam clausula ultimi testamenti Serenissimi

En virtut de tal precedent, segurament -i sense contradicció oficial posterior a curt termini que nosaltres coneguem-, aquelles terres van ésser incorporades a una circumscripció polítics-administrativa aragonesa, com fou la *sobrejuntera* de Zaragoza, si més no des del 1279; de fet, no tan sols la comanda d'Horta, sinó també les d'Ascó i Miravet, donat que l'esmentada demarcació abastava la ribera dreta de l'Ebre "versus Dertusam usque ad marem et usque ad rivum de Huyl de Cuna et ad terminos Morelle, quantum moneta iaccensium currit, et usque ad terminos Morelle"⁵.

D'aquí que, durant l'últim quart del segle XIII i la primeria del XIV, les actuacions d'oficials aragonesos que hom documenta a les tres comandes siguin múltiples i de signe divers: es dirigien tant a l'esfera judicial, de què tenim nombroses mostres -del *sobrejuntero* de Zaragoza, per exemple⁶,

domini Iacobi ..., per quam clausulam idem dominus rex dictum regnum Aragonum limitavit et terra limitationibus designavit, includendo et comprehendendo dictum locum de Orta et alia loca baiulie eiusdem sub limitationibus antedictis, plenius continetur". Les frases es refereixen només a Horta perquè el document del 1340 correspon a una reclamació que presentava aquesta comanda, però pensem que la mateixa situació afectaria les comandes d'Ascó i Miravet, tal com veurem tot seguit; tanmateix, no hem pogut consultar el text original per confirmar-ho.

⁵1279, III, 21: ACA, C, Reg. 44, f. 146 r.; ho prenem de D. ROMANO, *Sobrejunterías de Aragón en 1279-1285*, "Homenaje a Lacarra", II, Zaragoza, 1977, pp. 329-351, doc. I, qui publica el document complet (es tracta del nomenament dels quatre *sobrejunteros* que havia a Aragó en aquestes dates -Tarazona, Jaca, Huesca i Zaragoza- i de la delimitació de llurs respectius territoris); R. ARGEMÍ, *Els tagarins a la Ribera d'Ebre al segle XIII*, Barcelona, 1972 (memòria de llicenciatura, inèdita), p. 88, n. 70, només en publica la part que es refereix a Zaragoza, amb algunes lleus diferències de transcripció. Segons diu Romano (*ib.*, pp. 333-334), la informació relativa a les divisions d'abans del 1279 és incompleta, per la qual cosa no podem saber què passava llavors amb les comandes que estudiem.

⁶1281, XI, 10 (a partir del 1340, II, 2: ACA, C, reg. 868, ff. 12 r.-14 v.): Ramón Pérez de Naval, *sobrejuntero* de Zaragoza, o Miguel López de Lobera, el seu lloctinent a Horta, *usendo iurisdictione ratione sui officii, fecit assecurari* una persona de Vall-de-Roures per part d'altres d'Horta, *pro eo, quia tenebant ipsum in riguardo*.

1282, IV, 18 (a partir del 1340, II, 2: doc. cit.): Miguel López, el lloctinent del *sobrejuntero* de Zaragoza, cita a un veí d'Horta a instància de dos germans d'aquest lloc que l'imputaven la mort de llur pare.

[1282, VI, 28]: ACA, C, Reg. 59, f. 19 r. (el publica ARGEMÍ, *Els tagarins ...*, ap.): el rei mana a Mascaró Palacín, lloctinent del *sobrejuntero* a Horta, que capturi a un sarraí d'Ascó que havia colpejat al comanador i que en fes justícia.

[1282, VII, 9]: ACA, C, Reg. 59, f. 28 r. (el publica ARGEMÍ, *ib.*, ap.): carta del rei al comanador templer d'Ascó demanant-li que no actués contra el sarraí que l'havia colpejat fins que el cadí dels musulmans de Tortosa, que havia estat designat com a jutge per part de Ramón Pérez, *sobrejuntero* de Zaragoza, no dirimís els fets.

[1282, XII, 1]: ACA, C, reg. 59, f. 173 r. (el publica ARGEMÍ, *ib.*, ap.): mandat reial a Mascaró Palacín, lloctinent del *sobrejuntero* a Horta, per a que en el plet entre el comanador d'Ascó i el sarraí que l'havia colpejat actués segons la llei dels sarraïns, *in illis causibus in quibus çuna locum habeat*.

1282: ACA, C, reg. 59, f. 186 v. (segons diu FONT, *Cartas ...*, p. 801, n. 10): complint l'ordre del rei, el *sobrejuntero* de Zaragoza va obligar uns veïns d'Horta que

com també a l'esfera fiscal⁷ o a la vessant més directament administrativa o de govern⁸. I amb això s'imposa una realitat incontrovertible: la de-

satisfessin uns deutes.

[1283, VI, 25-30?]: ACA, C, reg. 61, f. 188 r. (el publica ARGEMÍ, *ib.*, ap.): el rei ordena el *sobrejuntero* de Zaragoza que faci *inquisitionem* sobre el cas de tres sarraïns i una sarraïna de Miravet que havien estat morts en aquest terme.

1283, VIII, 15: ACA, C, reg. 62, f. 2 r. (el publica ARGEMÍ, *ib.*, ap.): un nou mandat a Mascaró Palacín, lloctinent del *sobrejuntero* de Zaragoza *in supraiuntarie de Orta*, per tal que investigués les morts suara esmentades, donat que encara no se n'havia fet cap actuació.

Per bé que no es tracti de la intervenció d'un oficial, pensem que té un interès especial el privilegi que frai Berenguer de Cardona, mestre templer, va concedir als vassalls de la comanda d'Ascó permetent-los apel·lar a la *Cort de Çaragoça*, que no podia ser altra que la del *Justicia* (1282, VIII, 27: Archivo Histórico Nacional [des d'ara, AHN], Castellania de Amposta [des d'ara, CA], Encomienda de Azcón [des d'ara, EA], carp. 636, núm. 11); aquesta concessió fou utilitzada uns anys més tard per part dels esmentats vassalls com a amenaça en el context d'una protesta (1293, VII, 15, però, atesos els personatges que s'hi esmenten i llurs càrrecs [en concret, frai Simó de Lenda com a mestre templer], ha de correspondre al 1307: AHN, CA, EA, carp. 636, núm. 14: si el mestre no impideix les injustícies que es fan en contra dels vassalls, "appellam nos a la molt honrada Cort de Çaragoça"). Font identifica aquesta cort amb "la curia templaria de Zaragoza" (*Cartas*, p. 569), però, atès que el mestre era el màxim òrgan jurisdiccional de l'Orde, la lectura del privilegi recolza l'opinió que donàvem més amunt: "Encara confirmam et atorgam et loam et retificam et fermam a tota la batllia del dit loch d'Ezchó en general, axí als crestians com al sarraïns, de qualque loch sia de la dita batllia, que si per nos, fratre Berenguer de Cardona, ni per los frares de la batllia, axí en special les dites universitats per sí mateixes o qualque s vulla persona o persones singullars o en special, se puxen appellar et recórrer a la molt honrada Cort de Çaragoça et aquella Cort age et dege aver conaxença entre nos et els homes de la dita batllia d'Ezchó, et nos ni hom per nos no puxen ni degen enantar contra els ne lurs béns en res duran la appellació entrò que sie determinada per la dita Cort de Caragossa, et aquella sentència agen a tenir en per tots temps et aquella o aquelles sentències obtingen en per tots temps fortalea de veritat perdurable".

⁷1281, VI, 16 (a partir del 1340, II, 2: ACA, C, reg. 868, ff. 12 r.-14 v.): Ramón Pérez de Naval, *sobrejuntero* de Zaragoza i col·lector reial de la *quinta* a Aragó, reconeix que havia rebut de Mascaró Palacín, veí d'Horta, la part que aquest n'havia recollit "in locis ultra rivum de Algars"; al text del 1340 hom afegeix, però ja al marge de l'escrit anterior, que els col·lectors del monedatge i els subsidis reials del regne d'Aragó sempre n'acceptaven l'import a la comanda d'Horta ("... collegerant et colligunt semper in dicto loco et aliis locis baiulie eiusdem monetaticum et subsidium pro predecessoribus nostris et nobis").

1306, II, 22: ACA, C, reg. 474, ff. 265 v.-266 r.: a instància del comanador, Jaume II concedeix un privilegi a la comanda d'Horta en què, després d'assegurar que tal circumscripció estava situada a l'Aragó, afirma que la comanda només havia de pagar cena en presència al procurador reial d'aquest regne però no al de Catalunya (fou ratificat el 1328, IV, 22, sota la mateixa referència suara esmentada, i se'n troba una menció resumida al 1340, II, 2: ACA, C, reg. 868, ff. 12 r.-14 v.).

⁸Cal començar per la coneguda referència del 1278, XI, 24: ACA, C, reg. 41, f. 19 r.: Pere el Gran mana al *justicia* de Morella, arran segurament de la prèvia i pertinent protesta per part dels interessats, que no obligués els homes del Temple de Gandesa i de les comandes d'Horta i Miravet "quod untantur foro Aragonum et quod iurent in posse sua fidelitatem, nisi secundum consuetudines loci secundum quem sunt populati, vel si occurrit dictos homines ad praedicta teneri, veniat coram domino rege hostensurus rationes quibus ad hoc teneantur vel ipsas rationes mitat in scriptis"; l'hem vista esmentada a BROCA, *Historia*, I, p. 194, n. 15, a partir de PALLARÉS, *La restauración*, i a J. COTS, *Les 'Consuetuds' d'Horta (avui Horta de Sant Joan)*

pendència polític-administrativa d'aquests territoris respecte al regne d'Aragó en aquells moments.

* * *

Malgrat la certesa d'aquesta realitat, hi ha força qüestions que desconeixem -¿com es va viure, quin grau d'acceptació va tenir l'esmentada

a la batalla del Baix Aragó, "Estudis Universitaris Catalans", XV (1930), p. 4, n. 3 de l'edició separada, per limitar-nos a ressenyar dos autors suficientment antics; més endavant en farem una interpretació pròpia d'aquest text.

1290 (segons ALANYÀ, *La carta de donació a Bernat Granell. Doble fur i catalanitat de Batea* (i 3), "La vila closa", 10 (Batea, desembre, 1988), p. 115, a partir de F. CARRERAS, *Entences y Templers en les muntanyes de Prades (1279 a 1300)*, "Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona", II (1903), pp. 255-256, però MANYÀ, *Notes*, p. 34, també en parla en un sentit semblant i fent servir una terminologia coincident; nosaltres no n'hem pogut consultar l'original): Alfons el Liberal va donar la raó "als nostres pares" en contra de l'opinió del *sobrejuntero* de Zaragoza, qui pretenia que assistissin a la junta d'Alcanyís, i li va recordar, a més, la "prohibició d'exigir l'ús dels furs d'Aragó que el seu pare havia imposat al Justícia de Morella dotze anys abans" (lamentablement, no indica de quins llocs eren aquells "nostres pares", però suposem, en virtut d'altres dades, que el text es refereix a Gandesa i Batea).

1307, XII, 2: ACA, C, reg. 291, ff. 46 r.-v. i 47 r.-48 v.: ordres als oficials reials aragonesos (entre ells, al *sobrejuntero* de Zaragoza) per a que sotmetessin els templers de les comandes que tenien a les respectives circumscripcions, incloses Horta i Ascó, i, a la mateixa data, ordres a les poblacions de cada lloc manant-los que no ajudessin els frares, també dirigides a Horta i Ascó (vegeu J.M. SANS, *El procés dels templers catalans. Entre el turment i la glòria*, Lleida, 1991³, pp. 65-66; de fet, Horta va caure a mans del *sobrejuntero* de Zaragoza, Bartolomé Tarín [*ib.*, p. 67], mentre que Gandesa, de la comanda de Miravet, va ser ocupada pel veguer de Tortosa [*ib.*, p. 83] i a l'expugnació de Miravet va participar el batlle reial de Tortosa [*ib.*, p. 146]).

1308, V, 30: ACA, C, reg. 142, f. 51 r.: Jaume II ha rebut un escrit de Bartolomé Tarín, *sobrejuntero* de Zaragoza, informant-li que els homes d'Horta i d'altres llocs (que suposem protagonistes de la reclamació *aggravantur* per les actuacions del veguer de Tortosa i el senyor de Pauls en relació a la possessió dels termes respectius; per tal de donar-ne una solució, el rei li ordena que investigui quins eren els termes antics, abans de la desaparició del Temple, i que "faciat terminos ipsos teneri et possideri per dictum Bernardum des Puig, dominum de Pauls, et homines predictorum locorum"; en un sentit semblant, a la mateixa referència hi ha un altre escrit dirigit al veguer de Tortosa on, a més, afegeix que "dictos homines ... iniuste vel indebite non gravetis".

1308, VIII, 19: ACA, C, reg. 142, ff. 142 r. (Batea) i 143 r. (Gandesa): els veïns dels esmentats llocs van trametre llurs reclamacions al rei en contra del *sobrejuntero* de Zaragoza perquè aquest els havia pres penyores tot acusant-los que no havien assistit a una junta; Jaume II va ordenar que se'n comprovés l'obligació: si no en tenien, que no els acusés i els restituís les penyores i si en tenien, que els acusés "ut fuerit rationis".

A la vegada, atesos altres textos d'identiques data i referència, els veïns dels llocs suara esmentats van demanar al rei que els mantingués els costums que hom emprava sota el domini dels templers i, com a resposta, Jaume II va ordenar els seus oficials que en comprovessin la veracitat de la utilització i, si ho fos, que els els observessin. Tanmateix, no pensem que aquesta petició s'hagi d'interpretar com a demostració d'el conflicte provocat pel *sobrejuntero* de Zaragoza en el seu intent d'"estendre el seu poder més enllà de l'Algars", tal com diu ALANYÀ, *La carta de donació* (2), p. 110, cosa que hom no aprecia pas en el document, sinó com una simple i normal demanda cursada al rei al poc temps que aquest hagués adquirit la comanda de Miravet, excepte Miravet mateix, després de l'abolició de l'Orde del Temple.

dependència per part dels vassalls templers?- i/o que no encaixen prou bé en el conjunt, i hem d'admetre que no sempre podrem donar-ne una explicació satisfactòria⁹.

N'hi ha una d'especial importància per als esdeveniments futurs. La dependència aragonesa comportava dues conseqüències immediates: d'una banda, que els assumptes judicials s'havien de resoldre mitjançant l'aplicació del fur aragonès i no dels costums que s'haguessin pactat i, d'una altra, que les apel·lacions s'havien de fer al rei, al governador d'Aragó o al *Justicia* del regne i no al feudal respectiu¹⁰. Recordem, emperò, que els Costums d'Horta van aprovar-se al 1296 i que al mateix temps va elaborar-se un altre document que fixava clarament el mecanisme que hom havia de seguir a les apel·lacions: de la sentència del batlle o del primer jutge que s'hagués designat s'havia de recórrer al comanador i de la d'aquest, al mestre

⁹No és el cas del document del 1278, XI, 24 (vegeu la n. 8) que al·ludeix al comportament del *justicia* de Morella respecte als vassalls templers d'aquestes comandes, un text que al nostre parer tan sols necessita una visió diferent a la que hom li ha dirigit tradicionalment. És cert que la data correspon a un moment en què el coneixement que tenim de les demarcacions aragoneses encara és imperfecte i uns mesos abans que es delimitessin de manera més perdurable les *sobrejunterías*, però tot això no pot fer oblidar que Morella pertanyia sens dubte al regne de València. Llavors, ¿és que aquell oficial acomplia altres responsabilitats al regne d'Aragó a més de ser *justicia* de Morella i, d'aquí, la seva intervenció a les comandes d'Horta i Miravet? El problema es planteja perquè el text s'ha interpretat sempre com a intromissió del *justicia* a la senyoria templera; tanmateix, el registre admet una lectura diferent: que l'oficial obligués els vassalls templers a utilitzar el fur d'Aragó i a jurar fidelitat, però a Morella, la qual cosa, bé que discutible, situa la qüestió en una dimensió més simple i comprensible. I no és una alternativa allunyada, estranya, sinó plenament consistent, atès que les relacions dels vassalls de la senyoria amb el lloc de Morella eren constants degut a la fira de ramat que hi havia; vegeu els comentaris que en fem als apartats titulats "La ganadería en la economía agraria" i "Las formas económicas no agrarias" del nostre treball *La sociedad*, pp. 331-380. Fora de l'època que hem estudiat també hi ha referències a aquesta relació: a la darrerria del segle XIV hem documentat una reclamació de persones de Benissanet als oficials de Morella perquè aquests els exigien el pagament de lleuda d'"algun nombre de bestiar" que els altres havien comprat a la fira, cosa a què els de Benissanet consideraven que no estaven obligats, atesos els privilegis que posseïen; 1396, I, 14: AHN, Bailía de Miravet [des d'ara, BM], leg. 8261², núm. 24 (Carp. 613, núm. 155).

¹⁰Segons una sentència del *Justicia*, als llocs d'Aragó, "de meritis causarum et negotiorum predictorum, per forum et consuetudinem dicti regni debere cognosci ipsaque decidi et iudicari, et non per consuetudines pactionales", i, a més, "ad dictum dominum regem vel ad gubernatorem Aragonum vel ad ipsum Iustitiam regni eiusdem, et non ad aliquem alium nec ad magistrum ordinis Hospitalis predicti seu castellanum Emposte seu comendatorem ..., interponi debere". Són paraules que corresponen a dates una mica posteriors (del 26 de gener del 1332), però que ens han semblat una bona síntesi de la situació que s'havia creat amb aquella dependència; la sentència és inclosa al 1340, II, 2: ACA, C, reg. 868, ff. 12 r.-14 v.

templer¹¹.

No és probable que els Costums d'Horta deixessin d'aplicar-s'hi només en ser aprovats i tampoc no tenim cap notícia ni cap indicatiu que això passés; cal convenir, per tant, en l'existència d'una contradicció conformada per l'adscripció al regne d'Aragó, a través de l'esmentada *sobrejuntera*, i l'aplicació als judicis de normatives consuetudinàries paccionades pròpies, una cosa aliena a la tradició i la legalitat d'aquell regne.

* * *

Aquesta contradicció ens permet assajar una explicació per a les preses de posició tan oposades que hom troba a la comanda d'Horta entre el 1290 i el 1307.

La circumscripció templera d'Horta és la zona on l'Orde ofereix canvis d'opinió més sobtats: en poc temps va passar d'afirmar-ne o de recolzar-ne la pertinença aragonesa (1292) a elaborar, defensar i aplicar una legalitat de tradició catalana (1296), per tornar a acceptar altre cop l'adscripció aragonesa, almenys de manera implícita (1306). I, a la vegada, si atenem al text del 1292, certament eloqüent, Horta és el territori els residents del qual manifesten amb més força -i defensaran amb més intensitat, segons veurem- llur voluntat de pertinença al regne d'Aragó¹².

Opinions tan contradictòries, en especial de l'Orde del Temple, no són intel·ligibles si no és en un context de conflictivitat: així, suposem, la pressió dels vassalls donaria lloc als documents del 1292 i el 1306, mentre que el Temple hauria aconseguit l'elaboració i l'aprovació dels Costums tal com els coneixem (1296).

La presència de conflictivitat no és cap novetat, donat que hom l'esmenta al proemi de les normatives. Segons la introducció dels Costums publicats per Cots, havia "contentio ... super consuetudinibus observatis et observandis" a la comanda d'Horta, i segons la del text relatiu als mecanismes jurisdiccionals, hi existia "questio seu controversia ... super preferendis

¹¹Tots dos documents són datats al 1296, IV, 16; els Costums són publicats a COTS, *Les 'Consuetuds'*, i l'altre, al nostre *La sociedad*, Ap. doc., núm. 21, pp. 277-283, procedent de l'AHN, Encomienda de Horta [des d'ara, EH], leg. 8290¹, núm. 1 (carp. 672, núm. 7).

¹²1292, IV, 22: ACA, C, reg. 868, ff. 12 r.-14 v.: el comanador d'Horta i "homines universitatis eiusdem", "in iuncta constituti", van negar-se a satisfer la sisa que es recol·lectava a Catalunya, "asserentes se non esse in Catalonia, sed in partibus dicti regni" [Aragó]; 1296, IV, 16: vegeu els documents esmentats a la nota anterior; 1306, II, 22: ACA, C, reg. 474, ff. 265 v.-266 r.: privilegi reial a Horta per tal que només pagués cena en presència al procurador reial d'Aragó però no al de Catalunya, que Jaume II va emetre *ad supplicationem* del comanador.

et dandis sententiis tam super factis criminalibus quam sivilibus et etiam super inquisitionibus et appellationibus faciendis"¹³.

L'únic que ara, a través del tema que estudiem, les raons de l'enfrontament abandonen el caràcter genèric, inconcret, que tenen als proemis, i es manifesten amb trets més definits: si la nostra percepció de la situació i el seu desenvolupament és correcta, cal suposar que l'Orde defensava una legalitat de tipus "català" -i, doncs, el domini feudal de l'administració de justícia, mitjançant un control total de les apel·lacions mentre que els vassalls advocarien per una de tipus "aragonès" -que representava la possibilitat d'apel·lar al rei o als seus oficials-, com a plasmacions sintètiques de normatives judicials i mecanismes processals diferenciats.

* * *

Més enllà d'aquesta conflictivitat, l'existència de la contradicció que hem posat de manifest obliga a plantejar-se dues preguntes: si la situació que hem exemplificat a través del cas d'Horta és generalitzable al conjunt de les tres comandes -i nosaltres així ho creiem-, com funcionava la senyoria durant aquest període i fins quan va viure immersa en tal situació?

Ara com ara, la primera pregunta és impossible de respondre. ¿Cal pensar en una obstrucció de les institucions degut a que continuessin les opinions divergents i hom actués en conseqüència, és a dir, que els vassalls no admetessin les resolucions dels oficials templers i apel·lessin als oficials reials d'Aragó, i que el Temple tampoc no acceptés aquests mecanismes? ¿O bé cal admetre l'existència d'un estatut especial -implícit o explícit, però desconegut- que hagués arribat a sintetitzar ambdós extrems: l'adscripció aragonesa i la utilització dels Costums?

Ho desconeixem, i tampoc no tenim cap indicatiu que ens permeti d'aclarir-ho. Tanmateix, la situació havia d'ésser molt inestable fos quina fos l'alternativa adoptada -si era alguna d'aquelles dues-, per la qual cosa no és estrany que s'anés decantant de manera progressiva, sempre a la recerca d'una solució, cap a un dels pols que integraven la contradicció: Aragó i Catalunya, segons dèiem abans, en tant que representacions simbòliques de conjunts legals diferents.

* * *

¹³Docs. cits. a la n. 11. Nosaltres vam fer servir la conflictivitat com a element que ajudava a interpretar l'elaboració mateixa de les normatives a l'apartat "Las Costums de Horta y de Miravet", del nostre *La sociedad*, pp. 790-811.

Malgrat la inestabilitat, pensem que la situació devia mantenir-se en els termes que acabem d'expressar durant intervals de temps diversos, més o menys llargs segons la comanda a què ens referim.

Respecte a la de Miravet, suposem que aquell període va ser curt. Fora de les intervencions d'oficials aragonesos que hi hem vist, sobretot a la primeria de la dècada del 1280, hem documentat dues negatives de Gandesa i Batea -¿podrien estendre's a d'altres llocs de la comanda?- a participar en juntes que se celebraven al regne d'Aragó (1290 i 1308), i també sabem que van ser oficials catalans qui van expugnar-ne els castells a la primeria del 1308, arran de l'abolició del Temple. Tot això ens fa pensar que aquesta circumscripció devia passar a dependre de l'administració catalana cap a finals de la dècada dels 1280, la primeria dels 90 o, com a molt, a les dates que assenyalen el canvi de segle.

Desconeixem la posició que va adoptar l'Orde del Temple mentre la comanda de Miravet depenia de l'administració aragonesa. A la d'Ascó, per la seva banda, l'admetia, atès el privilegi que va atorgar frai Berenguer de Cardona, mestre templer, al 1282 -recordem: la possibilitat d'apel·lar a la *Cort de Çaragoça*-, i aquesta va ser una opció que els mateixos vassalls aprofitaren, segons demostra llur queixa del 1307. Si afegim la intervenció dels oficials aragonesos durant la dècada del 1280 i l'ordre reial al *sobrejuntero* de Zaragoza per a que prengué el castell d'Ascó després de l'abolició del Temple (1307), haurem de convenir que aquesta comanda encara depenia de l'administració d'Aragó quan la senyoria va passar a mans del rei.

I, en fi, la comanda d'Horta, on les actuacions dels oficials aragonesos de la dècada del 1280 troben continuïtat en el privilegi del pagament de la cena al procurador reial d'Aragó i no al de Catalunya (1306) i en l'ordre reial d'expugnar-ne el castell al *sobrejuntero* de Zaragoza i la subseqüent presa del 1307. Cal tenir en compte, a més -per bé que hom no pugui considerar-la una prova definitiva-, que les comandes templeres d'Horta i Cantavieja van ser administrades de manera conjunta durant alguns anys dels que la senyoria va pertànyer al domini del rei. Tot això, doncs, també ens fa concloure'n la dependència aragonesa fins ben entrat el segle

XIV¹⁴.

El domini hospitaler de les comandes, a partir del 1317, devia comportar la definitiva adscripció catalana de la comanda d'Ascó, donat que després d'aquesta data no hi hem trobat cap al·lusió o indicatiu que permeti suposar la continuïtat de la dependència aragonesa; de fet, no n'hi hem vist des del 1308, però deixarem un petit interval -el període d'administració reial de la senyoria- per tal que la situació s'aclarís. I poc després, al 1319, van aprovar-se els Costums de Miravet, un dels capítols dels quals, el 129, establí la vigència de les *Constitucions* de Catalunya i els *Usatges* de Barcelona com a dret supletori a la comanda.

D'aquesta manera, hi ha diversos factors que van conjuminar-se per tal d'aconseguir el mateix objectiu: la legalitat que s'aplicava de manera reiterada -els usos normals emprats a les comandes- i que havia estat confirmada -l'aprovació del codi, a Miravet-, les voluntats dels residents i, segurament, de l'Orde i la no oposició -en realitat, no intervenció, fins arribant al rei; llur acció conjunta va obtenir com a resultat la incorporació d'ambdós territoris, Ascó i Miravet, a l'administració catalana.

A la comanda d'Horta, contràriament, l'acció dels elements anteriors no es dirigia cap al mateix punt. D'un costat hi havia la legalitat de la comanda, els Costums d'Horta (1296), que també contemplaven els *Usatges* com a dret supletori (cap. LXXXI); fora d'això, hem suposat que la voluntat del Temple s'inclinava més cap a la legalitat catalana i una prova en seria la pròpia normativa aprovada amb el seu consentiment -¿o la seva pressió?. D'un altre costat trobem el desig o la voluntat dels residents, que es decantava clarament cap a la legalitat aragonesa, si atenem a les manifestacions que esmentàvem més amunt i a d'altres expressions que veurem més endavant. I en un lloc intermedi, la posició dels comtes-reis, els quals sembla que van optar per mantenir la situació segons l'hem definida si més no fins al 1325, tal volta a fi de no contrariar la volença veïnal.

Amb tot això, la situació a la comanda d'Horta havia de continuar instal·lada en la inestabilitat i la solució de la contradicció només podia ésser la que instessin aquells protagonistes que tinguessin més força en cada moment.

¹⁴Vegeu les referències de tots els documents esmentats en els paràgrafs anteriors a les notes 6, 7 i 8; sobre l'administració conjunta d'Horta i Cantavieja, l'apartat titulat "El señorío bajo la administración real", al nostre *La sociedad*, pp. 656-679 (és un fet documentat al 1308, 1309 i 1311).

L'explicació no és completa ni plenament satisfactòria, certament; encara hi ha ombres que caldrà desfer amb noves recerques i problemes que potser caldrà solucionar amb altres interpretacions: sobretot, serà necessari explicar el perquè de les actituds tan diferents que van adoptar les comandes -les unes, acceptant la legalitat senyorial; l'altra, enfrontant-s'hi- i, fins i tot, les arrels mateixes de les discordants voluntats veïnals. Tanmateix, siguin quines siguin aquestes arrels i les noves explicacions que s'incorporin, la voluntat dels vassalls templers de la comanda d'Horta ens sembla indiscutible, donat que, tal com dèiem, va continuar manifestant-se en el mateix sentit i, si hom pot dir-ho, amb més intensitat.

* * *

De fet, la intensificació de la voluntat dels residents a la comanda d'Horta és una de les característiques que defineixen la situació a partir del 1325 -després d'uns anys sense informacions aprofitables per a aquest tema-; i, segons com nosaltres ho veiem, llur objectiu es perseguirà ara d'una manera més activa, mitjançant l'apropament al rei a més de continuar l'antic enfrontament amb l'Orde, normalment en l'àmbit judicial, però que fins i tot esdevindrà confrontació militar.

Així mateix, durant aquesta fase es produeix una globalització del problema, el qual, si més no des del 1333, serà tractat sovint per les corts d'Aragó i de Catalunya. I, en fi, hom també adverteix la intervenció reial, en general en el sentit que demanaven els veïns, per bé que amb canvis d'opinió i marxes enrere, sobretot a partir de la participació de les corts.

La nova actitud dels comtes-reis es deuria a llur propòsit de preservar o ampliar llur patrimoni¹⁵; en efecte, l'adscripció político-administrativa aragonesa de la comanda d'Horta implicava, donat que s'hi aplicaria el fur d'Aragó, que totes les apel·lacions dels llocs de religiosos es

¹⁵No l'hem de considerar un objectiu ni omnicomprensiu ni omnipresent a l'actuació política reial de la darrer part del segle XIII i la primera del XIV: les adquisicions-recuperacions de la jurisdicció reial a Amposta (1280) i Tortosa (1294) envolten un període (1286-89) durant el qual les rendes dels comtes-reis van disminuir d'un 25% a causa de les alienacions patrimonials, alienacions que amb tota seguretat tornarien a produir-se al llarg del primer terç del segle XIV degut a la conquesta de Sardenya; tanmateix, fins a mitjan d'aquesta centúria, els comtes-reis encara podien recuperar en temps de pau allò que havien alienat durant les èpoques de guerra, segons l'anàlisi que en fa M^a. T. FERRER i MALLOL (*El patrimoni reial i la recuperació dels senyories jurisdiccionals en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV*, "Anuario de Estudios Medievales", VII (1970-71), pp. 351-491), per la qual cosa és factible la hipòtesi que plantejem al text; sobre la fiscalitat reial, vegeu M. SÁNCHEZ, *La fiscalitat reial a Catalunya en el segle XIV*, "L'Avenç", 139 (1990), pp. 28-33, i ara, del mateix autor, *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*, Girona, 1995, pp. 65-87.

fessin al rei: així, aquest augmentava la seva jurisdicció i l'Orde, de manera paral·lela i complementària, la perdia¹⁶.

Però devia produir-se en aquests moments a causa del que suposem una petició expressa de la comanda d'Horta -que desconeixem- en el sentit que els comtes-reis s'hi reservessin la jurisdicció de les apel·lacions. I aquesta petició devia elaborar-se i cursar-se com a resposta a actuacions prèvies de l'Hospital, un cop adquirit el domini del territori. D'aquesta manera, els veïns d'Horta reprelien el conflicte anterior i el posaven en un esglaó més elevat -implicant al monarca-, o, millor, desfeien la contradicció en què romanien tot situant-se decididament en l'òrbita del regne d'Aragó, si la corona els n'acceptava i els en recolzava la pretensió.

* * *

No tenim la data en què devia comunicar-se al rei tal aspiració, però pensem que va ser entre el maig del 1326 i la primera meitat del 1328.

Al maig del 1326, tres síndics de la *universitat* d'Horta van presentar una protesta a frai Sancho de Aragón, lloctinent del mestre hospitaler en la castellania d'Amposta, queixant-se de les actuacions de dos frares que havien dirigit la comanda. Al marge de quines fossin les raons de la protesta -i no al·ludien a mecanismes judicials-, el que ara volem fer palès és que els síndics manifestaven llur disposició a portar el problema davant el mestre de l'Orde, si el lloctinent no en donava una solució, i, en conseqüència, que no pensaven abandonar els camins judicials establerts a la senyoria, cosa que no proposaven ni tan sols com a amenaça¹⁷.

D'altra banda, a l'abril del 1328 la comanda va rebre la confirmació del privilegi segons el qual li era permès de pagar cena només al procurador reial d'Aragó i no al de Catalunya; fem notar que la ratificació havia estat sol·licitada "pro parte hominum dicti loci de Orta", sense que hi intervingués ara el comanador, a diferència del que havia succeït amb el primer privilegi

¹⁶Respecte a això darrer, és molt eloqüent l'afirmació d'un dels textos, que correspon a l'època d'Alfons el Benigne: "... tantam diminutionem regie iurisdictionis tolerare non valentes ..." (1331, VI, 14, inclòs al 1340, II, 2: ACA, C, reg. 868, ff. 12 r.-14 v.); per a les apel·lacions al rei dels llocs de religiosos, vegeu la sentència del *Justicia* dictada al 1332, el qual afirma, a més, que tal legalitat va imposar-se en una cort celebrada per Jaume I, "presente tunc, et consentiente et non contradicente" el castellà d'Amposta (1332, II, 26, parcialment citada al 1340, II, 2: doc. cit.).

¹⁷1326, V, 20: AHN, EH, leg. 8290¹, núm. 7 (arp. 672, núm. 20).

sobre aquest tema (1306)¹⁸.

Després d'aquesta manifestació, a l'octubre del mateix any es va emetre l'instrument que mostra amb més claredat el canvi de posició reial: en acabar d'afirmar els nombrosos serveis que havia rebut, Alfons el Benigne concedeix i promet "vobis, probis hominibus dicti loci de Orta et tote universitati ipsius et baiulie sue ..., quod appellationes seu ius ipsarum appellationum quod nos habemus et habere debemus in dicto loco ..., que ad nos seu officiales nostros per vos et vestrum quemlibet emitti seu interponi possunt et debent in processibus sive causis tam criminalibus quam civilibus, tam iudiciariis quam extraiudiciariis et aliis actibus quibuscumque, non ... alienabimus sive separabimus a corona Aragonum imperpetuum vel ad tempus", sinó que uneix i incorpora tal dret a la corona "et in iure et proprietate nostri et nostrorum successorum et dicte corone et regalie nostre perpetuo retinebimus integre atque complete"¹⁹.

Segons el comentari que en fan les corts de Perpinyà (1350), l'apropament al rei s'hauria produït arran de la protesta que els veïns d'Horta havien cursat sobre el pagament d'un subsidi que els exigia el castellà -i això, afegim nosaltres, barrejat amb evidents tensions nobiliàries a l'Aragó²⁰.

Certament, al setembre del 1328 el rei havia sol·licitat a l'Orde un subsidi quantios per raó de la coronació i la confirmació dels anteriors

¹⁸1328, IV, 22: ACA, C, reg. 474, ff. 265 v.-266 r.; el privilegi del 1306, II, 22, es troba a la mateixa referència de la confirmació; n'hi ha una versió resumida al 1340, II, 2: ACA, C, reg. 868, ff. 12 r.-14 v. Al 1329, IV, 10: ACA, C, reg. 478, f. 214 r.-v., hi ha una altra confirmació de privilegis (relativa a l'exempció de certs pagaments, que ara s'estenia al pes i a la mesura) que es dirigia, com a títol, a la "villa de Orta, regni Aragonum", i que també s'havia concedit en virtut d'una petició "ex parte proborum hominum et universitatis ville de Orta, regni Aragonum, et baiulie ipsius".

¹⁹1328, X, 29: ACA, C, reg. 476, f. 268 r.; també n'hi ha alguns paràgrafs al 1340, II, 2: ACA, C, reg. 868, ff. 12 r.-14 v.

²⁰El text de l'acta de la cort és força interessant: "... apres quel Senyor Rey Nanfos vench de Sardenya, per alcuna ajuda quel castella feya al dit Senyor Rey, com constranyia los homens del dit loch de pagar en la ajuda, appellarense al Senyor Rey, e lavors per tal com l'Arcabisbe de Çaragossa e molts daltres de Consell del Rey eren aragoneses, e los quals nos tenien be per pagats ne per contents de Frare Sancho d'Arago qui era lavors castella, deren tota aquella favor que pogueren als homens d'Orca [*sic*, per Orta]. "E dura alcun temps quel Senyor Rey retench aci les appellacions, que non feu comissio a nangun"; Real Academia de la Historia (ed.), *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, Madrid, 1896, I-2, p. 420; diguem de passada que aquesta cort situa en aquest fet el començament del problema Orde / vassalls, oblidant les nombroses manifestacions anteriors.

privilegis, que els vassalls havien protestat²¹. La protesta s'hauria dirigit a l'Hospital, però també als oficials reials, tal com fa pensar una sentència que el *Justicia* d'Aragó va dictar al desembre del 1329 en l'apel·lació de la causa que se seguia entre la comanda d'Horta i frai Sancho de Aragón "super quadam taxatione seu talliatione tunc ipsis hominibus imposita" per part del frare²².

Ara bé, si atenem a les primeres dates que citàvem -el privilegi sobre la cena (abril del 1328) i la reserva reial de jurisdicció sobre les apel·lacions (octubre del 1328)-, sembla lògic pensar que quan va sorgir el problema del subsidi ja s'havia produït l'apropament dels veïns d'Horta al rei; i, a la vista del contingut del privilegi del mes d'octubre, la raó de l'apropament no podia ser altra, segons dèiem més amunt, que la resposta dels vassalls a alguna actuació prèvia de l'Hospital en relació a l'exercici de la jurisdicció.

* * *

Aquesta actitud dels comtes-reis no va mantenir-se inalterable: al contrari, van efectuar-ne diversos canvis, sobretot arran que les corts intervinguessin i pressionessin sobre el tema, sempre fent costat a l'Orde de l'Hospital, és clar; són modificacions que cal conèixer i tenir en compte donada llur relació amb la resta d'esdeveniments i perquè molt sovint hi actuen com a desencadenants de respostes o moviments veïnals²³.

²¹1328, IX, 3: AHN, BM, leg. 8261¹, núm. 31 (carp. 611, núm. 106), per bé que la xifra concreta del subsidi l'hem trobada al 1329, VII, 11: AHN, BM, leg. 8261¹, núm. 29¹ (carp. 611, núm. 108), i més informació sobre el mateix tema, al 1329, VIII, 20: ACA, C, reg. 479, f. 163 r.-v.

²²1329, XII, 13, segons notícia que hom inclou al 1340, II, 2: ACA, C, reg. 868, ff. 12 r.-14 v. Ens hem referit només al subsidi del 1328, però la sentència també podria correspondre al del 1325, que igualment va ser protestat a l'Orde; vegeu 1325, V, 4: ACA, C, reg. 329, f. 226 r.: petició reial a frai Sancho de Aragón, lloctinent del mestre, sense concretar-ne la quantitat, i 1325, XII, 3: AHN, BM, leg. 8261¹, núm. 36 (Carp. 610, núm. 99): petició del lloctinent a la batllia de Miravet. Sobre aquests i altres subsidis demanats a les tres comandes que tractem, ORTEGA, *La sociedad*, pp. 563-588.

²³Després de l'esmentat escrit reial del 1328, X, 29, els textos que hem documentat són els següents:

1331, VI, 14 (a partir del 1340, II, 2: ACA, C, reg. 868, ff. 12 r.-14 v.): escrit de l'infant Pere al comanador d'Horta i als seus oficials ordenant-los que "iamdictos homines dicti loci de Orta et aliorum locorum baiulie eiusdem non compellatis seu compelli faciat ad littigandum seu causas suas ducendum aliter quam secundum forum Aragonum, nec allegantes ipsum forum seu consuetudinem Aragonum per vos in aliquo agraventur".

1331, VII, 7 (a partir del 1340, II, 2: ACA, C, Reg. 868, ff. 12 r.-14 v.): a causa del plet que hi havia entre el castellà i els veïns d'Horta sobre el tema de les apel·lacions (davant qui s'havien de presentar i quina normativa s'havia d'aplicar), el rei Alfons el Benigne, *ignarus de nostra* [de l'infant Pere] *littera preinserta*, decideix de manera provisional que "dicti homines iudicarentur et uterentur dictis consuetudinibus pactionalibus et aliis usantiis quibus ipsi

homines usi fuerant eo usque, et non dicto foro Aragonum, donec ipse dictam causam duceret terminandam".

1333: l'arquebisbe de Zaragoza, del consell reial, "féu fer comissió al Justícia d'Aragó" a fi i efecte que aquest decidís sobre les apel·lacions, per bé que havia de resoldre-les segons els Costums d'Horta i els *Usatges*.

1333: a la cort que se celebrava a Montblanc, el General de Catalunya va presentar un greuge al rei a causa de l'esmentada comissió, i el rei va respondre que tenia les apel·lacions segregades (*en secret*) fins a que no es decidís si el lloc d'Horta pertanyia a Aragó o a Catalunya, i va nomenar dos jutges i una tercera persona per a que ho resolguessin, si bé no van arribar a efectuar-ne cap procediment (aquesta informació i l'anterior, a Real Academia, *Cortes*, I-2, p. 420; l'edició no inclou els greuges de les corts de Montblanc, cosa que ens hagués aportat un millor coneixement de la reclamació, i a ACA, C, Greuges i Processos de Greuges, vol. I [1322-1369], només n'hem trobat uns quants que va presentar el braç eclesiàstic, però no els del General).

1339, VII, 29 (a partir del 1340, II, 2: ACA, C, Reg. 868, ff. 12 r.-14 v.): Pere el Cerimoniós, a instància del procurador de l'Orde de l'Hospital, "inmemores nostre littere supra inserte" (del 1331, VI, 14), va ordenar als seus oficials del regne d'Aragó que a totes les causes, "tam principalibus quam appellationum ac in exequutionibus faciendis ..., cum de eis per predictos officiales nostros vel eorum aliquem cognosci contigeret vel exequi, dictas consuetudines et usantias [d'Horta] observarent et per alios facerent inviolabiliter observari".

1340, II, 2 (Zaragoza): ACA, C, reg. 868, ff. 12 r.-14 v.: el mateix rei declara que Horta és compresa a l'Aragó, segons el testament de Jaume I (1249), i, atesos molts altres documents que li són presentats, ratifica el seu escrit del 1331, VI, 14, ordenant al castellà i als seus oficials "quod foris predictis et totius regni consuetudinibus et usantiis tamen utantur in omnibus et singulis earum discussionibus ac terminationibus earumdem ... dictosque homines et eorum singulos ab ipsorum et officialium et iudicum suorum sententiis et gravaminibus aliisque actibus quibuscumque ad nos seu officiales nostros iuxta forum et consuetudines dicti regni, et non ad dictum Ordinem seu eius fratres aut officiales vel ministros, permittant sicuti possunt et debent licite et libere, appellare".

1340, VII-IX: Corts de Barcelona: ACA, C, greuges i processos de greuges, vol. I (1322-1369):

-el General de Catalunya va presentar un nou greuge al rei sobre el mateix tema: "II. Item, com lo senyor rey N'Amfós, pare vostre, a requesta de la Cort que tench a Montblanch, agués assignats jutges si lo loch d'Orta ere de Cathalunya ho d'Aragó, e penyant lo pleyt denant els hayats declarat, no appellat procurador del General de Cathalunya, que'l dit loch és del regne d'Aragó, supliche la dita Cort que la dita declaració deyats revocar" (f. 1 r.);

-en la seva resposta, el rei va admetre que retornés la situació anterior: "Al segon capítol respon lo senyor rey e diu que li plau que'l fet contengut en lo dit capítol sia reduyt a aquell estament que fo posat en la Cort de Muntblanch per lo senyor rey N'Amfós de bona memòria, pare seu, (*) e que sien servades les provisions sobre açò fetes per lo dit senyor rey N'Amfós";

-tanmateix, és probable que el procés de la negociació obligués a anul·lar, ratllant-lo, un paràgraf que hi ha on hem situat l'asterisc, que precisava alguns aspectes: "çò és, que. lls jutges assignats e altres assignador coneguen si deu ésser d'Aragó o de Catalunya, e penyant la conexença, que sien servades les custums paccionals segons la provisió feta per lo dit senyor rey N'Amfós. Emperò que les appellacions en los fets civils e criminals penyant la dita conexença vinguen al senyor rey o al Justícia de Aragó" (f. 65 v.);

-finalment, la rèplica del General: "La resposta del segon capítol és bona, ab provisió que d'aquí avant no.s puxa revocar. Manan al Governador, sobrejunter e al Justícia d'Aragó e a tots altres oficials d'Aragó que d'açò no s'entrameten trò per sentència sia declarat" (f. 81 r.).

1340, IX (ho prenem de COTS, *Les 'Consuetuds'*, pp. 4-5, qui ho transcriu de manera molt parcial i a qui segueix FONT, *Cartas*, p. 801): com a conseqüència dels esdeveniments anteriors, segurament, una pragmàtica reial donada a Barcelona declara que a Horta i els llocs

Els nostres passos, però, continuaran dirigits a observar la posició que mantenien els residents de la comanda d'Horta i a consignar-ne els moviments, per bé que, lamentablement, no sempre podrem discernir-ne el contingut sinó de manera indirecta, és a dir, a través de les respostes que van suscitar. Les principals característiques de l'acció veïnal ja les coneixem: l'apropament al rei -o a l'infant, si n'era el cas- i l'enfrontament amb l'Hospital, tant judicial com militar. Vegem-ne els detalls.

Després de l'aproximació al rei que hom havia dut a terme a la primera meitat del 1328, devia haver-ne una altra cap a la primera del 1331 davant l'infant Pere, que va suscitar el text del 14 de juny del 1331 a favor de la utilització del fur d'Aragó. Sens dubte, si atenem a l'escrit de l'infant, la reclamació veïnal va ser una resposta a l'obligació que havia imposat l'Orde de litigar segons els Costums: "vos [comanador d'Horta], tamen, homines ipsos compellitis ad litigandum seu ducendum suas causas coram vobis non secundum foros et consuetudines Aragonum, sed tamen secundum quasdam constitutiones que, ut asseritur, per fratres quondam Templi fuerunt

del seu terme "dictis consuetudinibus pactionalibus et usantiis, et non dicto foro Aragonum, utantur" per a tot tipus de causes, les principals o les apel·lacions, mentre no es decideixi la pertinença del territori.

1347, X, 4 (FONT, *Cartas*, p. 801, n. 12): el castellà Fernández de Heredia va requerir Pere el Cerimoniós quin dret s'havia d'aplicar a la comanda d'Horta i ell justificava que fos el català atesos l'origen dels pobladors, els costums de què van dotar-se i la pràctica que s'havia seguit sota el domini templer.

1347, XII, 22: AHN, BM, leg. 8261², núm. 8¹⁴ (carp. 612, núms. 131-134), i ACA, C, reg. 886, ff. 136 v.-138 v.: declaració de Pere el Cerimoniós, aprovada per la cort que se celebrava a Barcelona, sobre que les comandes d'Ascó i Miravet, excepte el lloc de Nonasp, eren i pertanyien a Catalunya i, en conseqüència, que calia utilitzar les *Constitucions* i els *Usatges* per a substituir els Costums respectius (la comunicació de la declaració al procurador general de Catalunya, als ff. 138 v.-139 r., i al castellà d'Amposta, al f. 139 r.-v.; el trasllat d'un extracte de la declaració, al 1350, IX, 4: ACA, C, reg. 891, f. 63 r.).

Hem de fer notar que la seqüència que nosaltres hem presentat per als esdeveniments de l'any 1340 és diferent que la que ofereix l'acta de la cort de Perpinyà, però que, atesos els documents, la considerem més lògica. Aquella cort, després de comentar que els jutges que s'havien nomenat a la de Montblanc "noy enantaren en res", continua: "E apres, en la primera Cort quel molt alt Senyor Rey, ara regnant, tench en Barchinona fo donat per greuge per la Cort de Cathalunya al dit Senyor Rey lo dit fet. E lo dit Senyor Rey, vaent quels jutges d'Arago e de Cathalunya nos avanien be, comana lo dit fet a micer G. Jafer, qui era del Regne de Valencia e no feya part, lo qual no conech del dit fet per tal com lo Senyor Rey hu contresta apres la Cort. E dapuys, per la gran favor que Michel Periz Sabata e altres qui eren del Consell del Senyor Rey, los quals eren aragoneses, donaren a Orca e per LX milia solidos que aquells d'Orca donaren al Senyor Rey, el dit Senyor Rey priva les Custumes e los Usatges de Cathalunya e del dit loch d'Orca, e meterenlo de for d'Arago, estant en Çaragossa. E apres poch de temps lo Senyor Rey fo en Barchinona, e fon afrontat de la iniusticia que havia feta, e mana tornar lo dit loch d'Orca a Custumes e Usatges de Cathalunya, e revoca lo For d'Arago" (Real Academia, *Cortes*, I-2, pp. 420-421).

edite in locis predictis"²⁴.

I cap a finals de la quarta dècada hom troba l'aproximació que ha deixat una més gran constància textual. Com a conseqüència segurament de l'ordre que va dictar el ja rei Pere el Cerimoniós al 29 de juliol del 1339, els veïns d'Horta van presentar una nova petició -que acompanyaven amb un plec de nou documents com a mínim²⁵- l'orientació de la qual no ofereix cap mena de dubte i es projecta perfectament en la resolució reial datada el 2 de febrer del 1340 a Zaragoza; a més, per tal de proporcionar més força a llurs arguments, sembla que els veïns d'Horta van assistir-los amb un donatiu de 60.000 sous, segons diu l'acta de la cort de Perpinyà²⁶.

* * *

De manera paral·lela a les actuacions d'apropament al rei que acabem d'esmentar, durant el segon quart del segle XIV va desenvolupar-se una aferrissada disputa legal entre l'Orde i els veïns.

Ja sabem que Horta va recórrer els subsidis del 1325 i el 1328 i coneixem, parcialment, una resolució del *Justicia* sobre el tema (1329). Al costat de les reflexions adients -que ignorem- per tal de decidir l'assumpte concret que hom li havia plantejat, el *Justicia* devia fer altres consideracions sobre la legalitat de la seva pròpia intervenció, que finalitzaven amb una total i plena justificació: "... ipsumque Iustitia posse et debere iuxta forum et usum dicti regni cognoscere de eadem, ex causis in eadem sententia expressatis". I el veredicta encara va ser confirmat per altres dos jutges, la

²⁴1331, VI, 14: doc. cit. a la n. 23.

²⁵Segons l'escrit del rei: "Et nunc, inter plures et diversas rationes et allegationes ac instrumenta publica et alia legitima documenta que pro parte dictorum hominum coram nobis allegata, proponita et producta seu exhibita et ostenta fuerunt, invenimus" ..., i, a continuació, hom n'esmenta nou de manera concreta, que en ésser incorporats, bé que parcialment, a la resposta, ens han permès conèixer-los; corresponen a 1249, I, 19; 1281, VI, 16; 1281, XI, 10; 1282, IV, 18; 1292, IV, 22; 1306, II, 22; 1328, X, 29; 1329, XII, 13; 1331, VI, 14; 1331, VII, 7, i 1332, II, 26, que hem anat citant al llarg d'aquest treball, tots ells inclosos al 1340, II, 2: ACA, C, reg. 868, ff. 12 r.-14 v.

²⁶1340, II, 2: doc. cit. a la n. anterior. Real Academia, *Cortes*, I-2, p. 421: "... e per LX milia solidos que aquells d'Orca donaren al Senyor Rey, el dit Senyor Rey priva les Custumes e los Usatges de Catalunya e del dit loch d'Orca, e meterenlo de for d'Arago, estant en Çaragoasa". També l'Orde de l'Hospital va efectuar diversos moviments per tal de recórrer en el seu objectiu, tant cap als reis com a les corts mateixes; recordem, en relació al primer aspecte, que l'escrit reial del juliol del 1339 fou fet a petició del procurador hospitaler i que igualment es deuria a una altra petició el text del 7 de juliol del 1331, tots dos favorables a la posició de l'Orde; d'altra banda, encara que no ho hem pogut documentar, considerem molt probable que els greuges que va presentar el General a les corts del 1333, 1340 i 1350 serien promoguts pel propi Orde.

qual cosa indica que el litigi va continuar²⁷.

Poc més tard, o al mateix temps, es desenvolupava una altra causa - però no en sabem el promotor- entre el castellà d'Amposta i *homines predictos* [d'Horta] sobre els dos elements que constitueixen el centre de la controvèrsia: l'òrgan jurisdiccional que devia atendre les apel.lacions ("quas ipsi homines ad dictum dominum regem vel Iustitiam Aragonum seu alios officiales suos regni eiusdem asserebant eiusque emisisse ac emittire consuevisse ac etiam debuisse, dicto castellano in contrarium asserente appellationes predictas ad ipsum et dictum Ordinem, et non ad ipsum dominum regem ..., spectare et pertinere debere") i la normativa que calia aplicar a la comanda (segons el castellà d'Amposta, "quasdam consuetudines pactionales et alias usantias certas in dicto loco debere servari, et secundum ipsas et non secundum forum Aragonum homines dicti loci et baiulie eiusdem, dicto foro Aragonum penitus excluso, iudicari debere, ipsis hominibus in contrarium asserentibus forum Aragonum, tamen, in dicto loco servari debere")²⁸.

No n'hem documentat la resolució, però també és possible que la causa no arribés a cap fi en forma judicial donada la sortida política provisional que van adoptar les corts de Montblanc del 1333: el *Justicia* d'Aragó s'encarregaria dels litigis, però havia de resoldre'n les apel.lacions aplicant normativa catalana -Costums d'Horta i *Usatges* de Barcelona-, tot això mentre que la comissió de jutges que havia nomenat aquella assemblea decidia sobre el territori a què pertanyia la comanda²⁹.

Tanmateix, un any abans de Montblanc un plet de caire civil no gaire rellevant també havia arribat fins al *Justicia*: el batlle d'Horta havia embargat alguns béns a un veí de Caseres i l'apel.lació d'aquest al *Justicia* no havia estat acceptada per aquell oficial ("cuiquidem appellationi per dictum baiulum delatum non extitit"), tot al.legant que havia d'apel.lar al comanador o al castellà i no al rei ni al *Justicia*.

Les raons contràries de l'oficial aragonès -llur concepció i exposició-

²⁷Sobre els subsidis i els recursos del 1325 i el 1328, vegeu les notes 21 i 22; la sentència correspon al 1329, XII, 13 (la prenem del 1340, II, 2: ACA, C, reg. 868, ff. 12 r.-14 v.; aquí mateix, fora de la sentència, hom hi afegeix: "... quequidem sententia, tam per sententiam Pegrini de Oblitia, quondam Iustitiam Aragonum, quam per sententiam Michaelis Palazini, merini CaesarAuguste, tunc iudicum curie nostre, extitit confirmata, ac in rem iudicatam transivit"; el primer *Justicia* era Jimeno Pérez de Salanova).

²⁸1331, VII, 7, a partir del 1340, II, 2: ACA, C, reg. 868, ff. 12 r.-14 v.

²⁹Real Academia, *Cortes*, I-2, p. 420.

tenen un caràcter genèric -no fan referència a l'esmentat cas, solament- i són les més àmplies que coneixem respecte al tema de les apel·lacions i la legalitat aplicable, raó per la qual val la pena d'oferir-ne una síntesi:

a) segons l'antic costum d'Aragó, les apel·lacions que procedeixen dels llocs de religiosos (*in locis religiosorum*) cal dirigir-les al rei, el governador o el *Justicia* del regne;

b) la comanda d'Horta pertany al regne d'Aragó, atesa la delimitació que va efectuar-ne Jaume el Conqueridor;

c) a l'Aragó s'aplica el fur i el costum del regne ("per forum et consuetudinem dicti regni") als judicis i no els costums paccionats, cosa que també cal servir a la comanda d'Horta;

d) qui no accepti i no segueixi l'anterior precepte serà reu de lesa magestat i rebrà el càstig que li'n correspongui, tal com diu el proemi dels furs;

e) una cort d'Aragó, celebrada a Zaragoza en temps de Jaume I, va aprovar i va ordenar que tots els religiosos i els homes de llurs senyories havien de sotmetre's a les resolucions que hom adoptava en cort general ("in statutis seu foris et ordinationibus in generali curia factis"), cosa que també va admetre el castellà d'Amposta, que hi era present; i,

f) finalment, ningú pot elaborar cap normativa per tal d'eximir-se del compliment de lleis superiors, o que les contradiguin ("equitate scripta dicente quod minor non potest tollere legem superioris nec se eximire ab eadem")³⁰.

El curs del tema durant la dècada dels anys 40 devia trencar les aspiracions de la comanda: la decisió reial del setembre del mateix 1340, que imposava altre cop la utilització dels Costums d'Horta -contra la seva decisió del febrer-, fou acompanyada segurament d'una exigència semblant per part de l'Orde. Ambdues obligacions devien revocar-se més endavant, donat que a l'octubre del 1347 el castellà d'Amposta requeria a Pere el Cerimoniós sobre el dret que calia aplicar a la comanda -i ell pretenia i justificava que fos el català-, però el cert és que n'ignorem els detalls³¹.

I és lamentable, perquè a la darrerria d'aquella dècada va produir-se l'enfrontament més fort, ara amb un caràcter violent, en el context de la

³⁰1332, II, 26, inclòs al 1340, II, 2: ACA, C, reg. 868, ff. 12 r.-14 v.

³¹1340, II, 2: ACA, C, reg. 868, ff. 12 r.-14 v.; 1340, IX: COTS, *Les 'Consuetuds'*, pp. 4-5; 1347, X, 4: FONT, *Cartas*, p. 801, n. 12.

guerra de la Unió: segons diu l'acta de la cort de Perpinyà, que en constitueix la nostra única font d'informació, "los homens d'Orca ab favor de la Unio despullaren l'Espital de la possessio dels Usatges e Custumes de Cathalunya, e meteron lo de For d'Arago, e empararen se de la jurisdiccio del Orde, e assetjaren lo castell, e combateren lo tota vegada dementra que la Unio dura. E apres que Valencia fo presa, lo Castella torna les Custumes els Usatges de Cathalunya en lo dit loch d'Orca, e cobra la jurisdiccio segons que lin solia haver"³².

Després d'aquesta derrota, la solució definitiva devia arribar en algun moment de la dècada dels 50. En efecte, poc abans del mateix 1350 Pere el Cerimoniós havia designat jutges Arnau Joan i Janer Rabassa, ambdós de València, per tal de decidir a quin territori pertanyia la comanda d'Horta; davant d'ells, "los d'Arago en la Cort d'Arago prop passada han fet procuradors a determenar la dita questio i semblantment han fet los cathalans en la present Cort" [de Perpinyà (1350)].

La resposta del rei a un greuge que va ésser presentat a l'esmentada cort indica que l'assumpte encara no s'havia solucionat ("... pendiente dicto juicio, de quo jam Dominus Rex comissionem fecit, ..."), però devia resoldre's al llarg d'aquella dècada, tal com dèiem, de manera favorable a Catalunya i, en conseqüència, a l'Orde de l'Hospital: hom ja considera la comanda d'Horta entre els llocs catalans al fogatge del 1358-59 i segurament es refereix a la decisió d'aquells jutges una declaració del 1359 segons la qual els homes d'Horta i Gandesa "consuevisse contribuere cum cathalanis et non debere compelli ad contribuendum cum generali Aragonum"³³.

* * *

Així, doncs, enfrontaments amb l'Orde -fins i tot de caràcter militar, com a darrer i perillós recurs- i apropament al rei: aquestes són les actuacions que van dur a terme els vassalls templers i hospitalers de la comanda d'Horta, l'anàlisi de les quals il·lustra perfectament, al nostre parer, llurs pretensions i voluntat.

³²Real Academia, *Cortes*, I-2, p. 421.

³³Les frases de la cort de Perpinyà, a Real Academia, *Cortes*, I-2, p. 421; el fogatge, a J.M. PONS GURI, *Un fogatjament desconegut de l'any 1358*, "Recull d'estudis d'Història jurídica catalana", I, Barcelona, 1989, pp. 257-290; 1359, III, 9: un document que només coneixem per la nota del segell del trasllat, que va efectuar-se al 1399, VIII, 4: ACA, C, reg. 2124, f. 192 r., i que afegeix, després de les paraules que citem al text, "prout haec et alia in dicta declaratione seu sententia sunt contenta", raó per la qualensem que pot al·ludir a la resolució d'aquells jutges.

¿Voluntat de què? De pertànyer al regne d'Aragó, tal volta, però no degut a llur aragonesisme o a un correlatiu no catalanisme entesos amb un sentit actual. A la vista de la informació, sembla evident que l'objectiu dels vassalls de la comanda -una raó recurrent i omnipresent als textos- era alliberar-se d'una part de la jurisdicció que hi exercia l'Orde; per contra, hom no documenta com a argument la pertinença a l'esmentat regne fins a un moment tardà i, pensem, com un element de pressió en la direcció que els interessava. Amb aquell objectiu, la comanda d'Horta va voler aprofitar la seva posició fronterera i la tradició que la relacionava amb l'Aragó, igual que altres llocs compraven la jurisdicció al feudal respectiu i es lliuraven al rei.

* * *

La dependència catalana de les comandes d'Ascó i Miravet no va significar la pau amb l'Orde de l'Hospital, cosa que constitueix una nova corroboració de la nostra interpretació; aquí, emperò, el conflicte va tenir un desenvolupament dissemblant.

Lamentablement, no podem seguir aquesta vessant del tema de manera tan àmplia i detallada com a Horta, donat que només coneixem el seu punt final: els homenatges i els juraments de fidelitat que l'Orde va exigir als vassalls després de la guerra de la Unió a mitjan segle XIV³⁴. Amb tot, pensem que la informació és suficient per tal d'efectuar diverses consideracions d'interès.

En primer lloc, cal esmentar l'extensió territorial del conflicte, que nosaltres creiem que devia afectar a la pràctica totalitat d'ambdues comandes: l'exigència de juraments està documentada a quasi tota la comanda d'Ascó (Ascó, Berrús, les Camposines, Riba-roja, la Torre de l'Espanyol, Vilalba i Vinebre) i a una bona porció de la part occidental de la de Miravet (Algars, Almodèfer i Batea), però podria haver-ne d'altres que no s'hagues-

³⁴1349, II, 18: AHN, BM, Leg. 8260², núm. 18 (Carp. 612, núm. 135): Batea; 1349, II, 22: AHN, EV, leg. 8331, núm. 7 (carp. 692, núm. 48): Vilalba; 1349, II, 23: AHN, EA, leg. 8175¹, núm. 13 (carp. 637, núm. 27): Ascó, Berrús, les Camposines, la Torre de l'Espanyol, Vinebre i Riba-roja; aquest darrer hom pot trobar-lo també a AHN, EV, leg. 8332, núm. 30 (carp. 692, núm. 49), segons un trasllat del 1385, V, 15; 1349, III, 13: AHN, BM, leg. 8261², núm. 11 (carp. 612, núm. 137): Batea, un altre cop; 1351, V, 31: AHN, BM, leg. 8260², núm. 19 (carp. 612, núm. 138): Algars; 1351, VI, 1: AHN, BM, leg. 8264, núm. 46 (carp. 612, núm. 139): Almodèfer.

sin conservat³⁵.

En segon lloc, l'amplitud de l'oposició a l'Orde, que hom adverteix a les formes que va adoptar l'enfrontament: negatives a prestar determinats serveis o a complir les exigències que imposava l'Hospital, apel·lacions al rei o al *Justicia* d'Aragó i, en fi, com a darrer exponent i molt important, la participació en la guerra de la Unió, per bé que en aquest cas no disposem d'una prova tan evident com a Horta de que fos una lluita contra l'Orde.

En tercer lloc, el contingut de l'oposició, els punts de fricció -alguns dels quals ja són prefigurats al paràgraf anterior-, que extraïem del negatiu, és a dir, de les obligacions que l'Orde va imposar aprofitant els juraments; podem fer-ne quatre grups:

a) negativa a moldre -normalment, els grans; a Algars i Almudèfer, els grans i les olives- i a batanar als molins de les comandes respectives i, en conseqüència, als molins de l'Orde, donat que en mantenia el monopoli;

b) refús a prestar serveis militars (*ost e cavalcada*), una actuació que tal volta només sigui aplicable a la petició hospitalera d'anar en contra de la Unió de València;

c) resistència a admetre els mecanismes judicials que havia establert l'Orde per a les apel·lacions³⁶; i,

d) intents de modificar o substituir alguns dels costums que s'empraven als llocs³⁷.

Finalment, la durada o extensió temporal del conflicte, que no podem delimitar amb exactitud però que, atesos els continguts -tots, amb l'excepció del refús a la prestació de serveis militars, que potser era conjuntural-, cal pensar que no va circumscriure's de manera puntual al

³⁵ Així, amb tota seguretat, el de la Fatarella, lloc de què tenim una negativa a participar en l'exèrcit contra la ciutat de València, a més de proporcionar-nos altres informacions d'interès; vegeu 1348, I, 20: AHN, EV, leg. 8331, núm. 6 (carp. 692, núm. 47).

³⁶ Aquest aspecte ens fa pensar que s'havia recorregut al rei o al *Justicia*; en concret, als homejatges i juraments posteriors l'Orde imposarà a cada lloc "que nul temp en lo loch de ... ni en son terme no puxen demanar altra ley ni aver apelacions neguna persona, sinó solament als frares del Espital"; els vassalls ho acceptaran i encara aprovaran expressament el mecanisme d'apel·lació que desitjaven els hospitalers, és a dir, "del batlle al comanador e del comanador al senyor castellà"; vegeu 1349, II, 18: doc. cit. a la n. 34, com a exemple.

³⁷ Amb aquest objectiu sí que van apel·lar al rei o al *Justicia* ("... quam ratione appellationum per ipsam universitatem [Vilalba] et singulares ipsius ad dominum regem vel iustitiam Aragonum interiectarum contra aliquas consuetudines et usantias dicti loci inconcusse observatas ..."), però com que no n'al·ludeixen a cap en concret, podria ésser que aquest aspecte coincidís o tingués elements comuns amb l'apartat anterior; la citació procedeix del 1349, II, 22: doc. cit. a la n. 34.

moment estricta de la guerra, a l'enfrontament violent, sinó que ja s'havia manifestat amb anterioritat, com a mínim durant una bona part del segon quart del segle XIV, segons la nostra opinió.

En definitiva, ens trobem davant d'un conflicte d'una certa duració, prou generalitzat al conjunt de les dues comandes i amb uns continguts de caràcter clarament antisenyorial, sobretot en la seva vessant jurisdiccional: monopolis, serveis militars i exercici de la justícia, aspecte, aquest darrer, que el relaciona amb l'enfrontament que vivia la comanda d'Horta.

* * *

El conflicte d'Ascó i Miravet amb l'Orde de l'Hospital també va culminar a la guerra de la Unió, a la qual les comandes que tractem no van tenir una participació tàcita sinó pràctica, efectiva: quan els representants de la *universitat* de la Fatarella es neguen a lluitar contra la Unió de València, raonen "que ls vassalls de la batlia d'Açchó an jurada la Unió de Caragoça ..., e és certa cosa e manifesta que la Unió del regne de València e aquella d'Aragó se són agermanades ..., e per virtut del damuntdit agermanament tots aquells de la Unió d'Aragó ho la major partida d'aquells, en los quals nosaltres som empreses, van e anar volen al regne de València e alguna partida de nosaltres hi són ja"³⁸.

Segons dèiem, no tenim cap prova per a presentar aquests esdeveniments militars com a un enfrontament obert i directe de les comandes d'Ascó i Miravet amb l'Hospital, però sí podem considerar-lo un enfrontament indirecte en la mesura que l'Orde recolzava al rei i les comandes, a la Unió. El problema rau en la interpretació d'aquesta guerra, donat que, en no disposar-ne de prou estudis, és molt difícil "trascender las explicaciones basadas en querellas dinásticas y banderías de nobleza"³⁹.

Tampoc nosaltres podem aportar informacions que permetin millorar-ne la interpretació. Tanmateix, atesos els fets que estem presentant, sembla evident que van confluïr-hi enfrontaments de caràcter molt divers; i un d'ells, sens dubte, és la confrontació senyor / vassalls.

El fracàs de les Unions d'Aragó i de València va ésser també la derrota de les nostres comandes i llur participació mateixa a la guerra, és

³⁸1348, I, 20: doc. cit. a la n. 35. Aquesta participació s'assembla en temps i forma a la que van tenir determinats llocs del Baix Aragó i, concretament, la ciutat d'Alcanyís; vegeu C. LALIENA, *Sistema social, estructura agraria y organización del poder en el Bajo Aragón en la Edad Media (siglos XII-XV)*, Teruel, 1987, p. 302.

³⁹LALIENA, *Sistema*, p. 301.

clar, la causa propera del càstig. La punició que els vassalls de la castellania mereixien "ratione criminum et delictorum diversorum et plurium" que havien comès contra el rei⁴⁰, corresponia al mateix rei ("ad nos, ut principi et domino ex generali nostro dominio et prerogativa speciali pertinere noscatur"); però, degut als molts serveis que el castellà d'Amposta i conseller reial, frai Juan Fernández de Heredia, li havia prestat, en especial durant aquesta guerra, Pere el Cerimoniós li'n va transferir la capacitat per tal que procedís contra els homes de la castellania i els castigés segons els delictes comesos o acordés amb ells les quantitats de la composició, al temps que admetia que ja havia rebut del castellà 50.000 sous jaquesos⁴¹.

El rei només parlava de castigar la participació a la guerra; ara bé, quan la capacitat senyorial de punir es posi en pràctica, a la primeria de l'any següent, les exigències de l'Orde abastaran molts altres conceptes, i aquesta és precisament la base factual que ens permet argumentar sobre la naturalesa del conflicte.

En efecte, entre el gener i el març del 1349 -amb la salvetat d'Algars i Almudèfer, que ho faran al 1351, però en desconeixem la causa-, el castellà compel·lirà els representants dels llocs que jurin el compliment de diversos capítols; entre ells, és clar, el pagament d'una multa -que la vila de ... "sie condempnada en cierta quantitat de peccunia"-, però també:

a) la prestació d'homenatge al castellà o al seu lloctinent "ara novelament e après", sempre que en fossin requerits;

b) l'elaboració de nous instruments de possessió dels béns ("tots aquells qui tenen sensals per l'Orde sien tenguts de fer cartes novelament dels sensals");

⁴⁰Són paraules de Pere el Cerimoniós; el text continua: "... eo quia dictarum tempore Unione ipsi vassalli et homines venerunt ad civitatem Valentie et ad alia loca nostra et ad ipsam civitatem et loca miserunt equitum et peditum comitivam armatam et alia plura fecerunt extra loca dicti Ordinis in derogationem et prejudicium iurium, iurisdictionum et regalium nostrarum multipliciter redundantia"; tot això, igual que les següents citacions d'aquest paràgraf, al 1348, III, 5: AHN, CA, caja 8107, núm. 1 (segons el trasllat del 1348, VIII, 9, segurament per tal de donar-ne més efectivitat, un cop la Unió havia estat vençuda).

⁴¹A la senyoria calatrava del Baix Aragó va donar-se una situació semblant, atesa l'exposició que en fa Laliena. Aquest autor interpreta que "el maestre de Calatrava consiguió evitar que la justicia real se arrogara la facultad de juzgar a sus vasallos", de manera que "Pedro IV ... aceptó la potestad señorial de enjuiciar a los bajoaragoneses, e incluso dio permiso para transformar las penas en multas" (*Sistema*, p. 302); sense que posem en dubte les seves conclusions, donat que poden haver diferències entre ambdós territoris, el document que nosaltres aportem fa pensar que va ser el rei, mogut per la necessitat de diners (encara era la fase primerenca de la guerra, abans de l'atac rebel a Zaragoza i València), qui va tenir la iniciativa de cedir al castellà les prerrogatives del càstig.

c) l'anul·lació o la modificació d'alguns costums i l'acceptació explícita que no es farien recursos judicials a d'altres institucions que no fossin els representants de l'Orde ("si en la costum ha algún capítol ho capitolls qui facen contra la senyoria, que aquells ne sien levats e les costums sien en tal manera firmades que nul temps los vasals no puxen venir contra aquells en temps sdevenidor sens volentat de la seyoria e que nul temp en lo loch de Bathea ni en son terme no puxen demanar altra ley ni aver apelacions neguna persona sinó solament als frares del Espital");

d) la renovació de l'obligació de prestar serveis militars ("novelament se obligen de fer ost e cavalcada"); i,

e) l'exigència d'utilitzar els molins de l'Orde.

És cert que els representants de les comunitats no van admetre tots els capítols de la manera com els havien presentat i els volien els responsables de l'Hospital⁴²; malgrat això, d'una anàlisi global resulten quatre notes que adoptarem com a conclusions.

Abans de res, en primer lloc, que el castellà va fer servir les prerrogatives que havia obtingut del rei a fi i efecte de recuperar, mitjançant les multes que imposava a les viles, els 50.000 sous que li havia avançat⁴³.

Però seria miop de la nostra banda si ens limitéssim a aquest aspecte; en segon lloc, el castellà també va emprar aquelles prerrogatives -i, doncs, la seva participació en el bàndol que havia guanyat la guerra i, de manera implícita, la participació de les comandes en el que havia estat derrotat- per

⁴²Respecte a la multa, els representants dels llocs demanaven que el castellà "vulle considerar la necessitat del loch"; l'homenatge s'acceptava, però hom hi afegia (i és una puntualització que val la pena de tenir en compte) que "si algu ho alguns se volran desexir del homenatge desusdit per algun cas ho rahó, que pusquem l'omenatge retre al senyor castellà"; a l'exigència d'elaboració de nous documents de possessió dels béns, hom responia "que. lls plau que si l'Orde no a cartes que. lls en sien feytes cartes quiscú de çò que tingue", un matís ("si l'Orde no a cartes") que no s'inclouïa a la petició original; i els representants, en fi, també admetien la modificació dels Costums, però "concordan açò los altres lochs de la batlia, çò que els no entenen que y calegue tocar, per çò, car la costum és comuna a tota la batlia". Tot això i les citacions que fem al text procedeix del 1349, II, 18: AHN, BM, leg. 8260², núm. 18 (carp. 612, núm. 135), que correspon a Batea, com a exemple, donat que és pràcticament igual a la resta dels llocs.

⁴³1350, VI, 16: AHN, Códcs., núm. 600-B, f. 66 r.-v.: el castellà reconeix que havia rebut diverses quantitats de Bot i de Prat de Comte; 1350, IX, 18: AHN, Códcs., núm. 600-B, f. 94 v.: el castellà ordena que s'executin béns dels homes d'Horta per valor de les quantitats que havien de pagar-li el proper dia de sant Miquel en virtut de les *avinèncias* a què havien arribat després dels esdeveniments de la Unió; 1350, X, 9: AHN, Códcs., núm. 600-B, f. 104 r.: el castellà exigeix a Casp i Chiprana que lliurin les quantitats que corresponen a l'*avinència*; les mateixes referència, data i contingut, per a Monzón; 1351, IX, 16: AHN, códcs., núm. 601-B, ff. 66 v.-67 r.: es fan repartiments a Batea per tal d'aconseguir la quantitat de l'*avinència*.

tal d'assegurar-se els mecanismes judicials que els seus vassalls d'Ascó i Miravet havien intentat de substituir per recursos al rei, igual que, amb d'altres mètodes, havien procurat de fer els de la comanda d'Horta.

En tercer lloc, l'Orde va aprofitar així mateix la correlació de forces que havia sorgit de la guerra per a renovar, actualitzar i / o incrementar les exigències sobre els vassalls -referides a molins, serveis militars i instruments de possessió de béns- amb l'objecte d'augmentar les rendes que en percebia.

I, en fi, d'una manera més genèrica i concloent, el que volia el castellà, i considerem que va aconseguir-ho, era modificar determinats aspectes de la relació que lligava els seus vassalls -d'aquí, els nous homenatges i els juraments de fidelitat més complets i la reforma d'alguns costums-, a fi de preservar i reforçar el seu domini⁴⁴.

RÉSUMÉ

Le travail réexamine la situation que vécurent les commanderies d'abord templières, puis après 1317, hospitalières, d'Ascó, Horta et Miravet (situées dans les régions catalanes de la Ribera d'Ebre et de la Terra Alta, limitrophes du Bas Aragon) dès la fin du XIIIe siècle à la moitié du XIVe.

L'historiographie traditionnelle se bornait à discuter des manifestations d'aragonisme ou de catalanisme de ces commanderies; mais, après avoir élargi le champ d'analyse, notre interprétation renvoie à l'affrontement entre les communautés villageoises et, successivement, les Ordres du Temple puis de l'Hôpital. L'objectif initial et principal de cette opposition fut d'obtenir la suppression de la capacité du seigneur à administrer justice: tandis que les Ordres la voulaient complète, les vassaux prétendaient que les appels correspondissent au roi.

Les premières manifestations de ces affrontements se produisirent à la fin du XIIIe siècle, contemporanément à l'élaboration des *Costums* d'Horta (1296); pendant cette période, il n'y eut impliqués qu'Ordres et vassaux, et l'affrontement dû adopter des formes verbales. Cependant, à partir de 1325, la situation devint plus complexe et se manifesta par de longues querelles judiciaires, la recherche de l'appui royal par chacune des deux parties et par les interventions des *Corts* d'Aragon et de la Catalogne.

Le radicalisme des positions atteignit son paroxysme avec la guerre de l'Union du milieu du XIVe, pendant laquelle les habitants des commanderies et la hiérarchie des hospitaliers luttèrent dans des factions opposées. La défaite des unionistes et, avec elle, celle

⁴⁴Vegeu una anàlisi detallada d'aquests homenatges i juraments de fidelitat i de les novetats que van significar respecte a la relació anterior, a l'apartat "La vinculación de los ocupantes cristianos", del nostre treball *La sociedad*, pp. 403-430.

des vassaux hospitaliers implica un nouveau rapport de forces dans la seigneurie, dont l'Ordre profita pour préserver et renforcer son autorité.

SUMMARY

This article examines the situation of the Templar and (after 1317) Hospitaller *encomiendas* of Ascó, Horta and Miravet, in the Catalan territory of Ribera d'Ebre and Terra Alta, next to Lower Aragon, between the end of the thirteenth and the mid-fourteenth centuries.

Traditionally, only the signs of Catalan or Aragonese influence in the *encomiendas* have been considered. In order to broaden the perspective, our interpretation deals with the conflict between popular communities and the Templars and Hospitallers. The communities wished to reduce the role of the latter in the administration of justice. The Orders wanted full control, while their vassals wanted appeals to go to the king.

The first troubles occurred in the late thirteenth century, at the time of the *Costums* of Horta (1296). During this period, only the vassals and the Orders were involved, and conflicts were only verbal. From 1325, however, the situation became complicated by lengthy legal disputes, with both sides seeking royal support and the intervention of the *Cortes* of Aragon and Catalonia.

The sharpening of positions ended with the War of the Union in the mid-fourteenth century, when *encomienda* settlers and Hospitallers fought against each other. The defeat of the Union and, consequently, of the vassals of the Hospital, led to a new balance of forces, which was exploited by the Order to increase its demands and reinforce its control.